

*М. В. ПОТАБЕНКО, докторант
(Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ)*

ДИНАМІКА СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 7, с. 54–58

Досліджується ставлення громадян до екологічних проблем у порівнянні з іншими соціально-економічними та політичними проблемами. Описано тенденції змін у ставленні респондентів до проблем екології. Також проаналізовано відмінності у ставленні до екологічної проблеми за такими соціально-демографічними показниками, як вік, стать, освіта та регіон проживання.

Екологічні проблеми посідають значне місце у структурі соціально-економічного та політичного життя України. Це зумовлено рядом негативних змін, що відбулися в навколишньому природному середовищі внаслідок людської життєдіяльності протягом останніх десятиліть. До таких змін відносять забруднення довкілля промисловими відходами та радіонуклідами, виснаження природних ресурсів, зникнення окремих видів тварин та рослин, зростання хвороб внаслідок несприятливої екологічної ситуації, випадків виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру.

Характер взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем свідчить не лише про рівень індустріального розвитку суспільства, а й про його культурний розвиток, соціально-економічний стан та рівень громадянських свобод.

Вивчення особливостей формування взаємодії людини з навколишнім природним середовищем як на державному рівні (формування екологічної політики), так і на повсякденному рівні (поведінка по відношенню до довкілля, його елементів) є необхідною передумовою побудови гармонійної системи відносин між людиною та природою, задоволення потреб суспільства з урахуванням можливостей довкілля.

Одним зі способів дослідження особливостей ставлення членів суспільства до навколишнього природного середовища є аналіз екологічної свідомості громадян. Під екологічною свідомістю розуміють індивідуальну і колективну здатність усвідомлювати нерозривний зв'язок кожної окремої людини і людства загалом з цілісністю і відносною незмінністю природного середовища існування людини, усвідомлення необхідності використання цього розуміння у практичній діяльності, вміння і звичка діяти по відношенню до природи таким чином, щоб не порушувати зв'язок і кругообіг природи, природного середовища, сприяти його поліпшенню для життя нинішнього і майбутнього покоління [2].

Рівень екологічної свідомості у суспільстві може визначатися за такими параметрами, як ставлення до природи, до екологічних рухів, стурбованість станом довкілля, визнання здорового та безпечного середовища проживання суспільною цінністю, здатність до осмислення інформації про екологічний стан, ризики, рівень безпеки, усвідомлення необхідності персональної участі у протестних, креативних, превентивних, інших акціях, що стосуються захисту довкілля.

Схильність громадян до ідентифікації екологічної проблеми як важливої у порівнянні з іншими соціально-економічними та політичними пробле-

мами, у свою чергу, є одним з параметрів стурбованості станом довкілля.

У 1995, 1997 та 1999 р. Київським міжнародним інститутом соціології у рамках періодичних досліджень — “омнібус” проводилися соціологічні опитування щодо того, яка з ряду актуальних соціально-політичних та економічних проблем турбує респондентів найбільше*.

Дослідження проводилися методом стандартизованого інтерв'ю, а їх результати є репрезентативними для всього населення України у віці від 16 років. Серед варіантів відповідей на запитання “Яка з наступних проблем турбує Вас найбільше?” значилися наступні альтернативи: “рівень життя людей”, “безпека України”, “екологічні проблеми (Чорнобильська та ін.)”, “відродження української нації”, “стосунки з Росією”, “злочинність”, “проблема Криму”, “стан російської мови в Україні”, а також варіант “інше”.

Респондентам пропонувалося обрати одну із запропонованих проблем як таку, що турбує їх на цей час найбільше. Однак, якщо їм було важко обрати одну проблему, вони могли вказати дві або три.

Оскільки ставлення до екологічної проблеми досліджувалося у контексті інших, не менш важливих соціально-політичних та економічних проблем, попередньо слід звернути увагу на загальну картину стурбованості громадян тими чи іншими проблемами, а також на зміни у ставленні до цих проблем з часом: 1995–1999 рр. були для України періодом радикальних соціальних змін, коли соціальні настрої у суспільстві змінювались особливо швидко.

За даними, отриманими у результаті трьох репрезентативних досліджень, протягом останніх п'яти років українських громадян найбільшою мірою турбував рівень їх життя. Така стурбованість має підстави, адже протягом 1995–1999 рр. спостерігалось зменшення середнього рівня доходів, рівня реальної заробітної плати та обсягів споживчого кошику [1; 3]. Зазначимо, що зростає не лише стурбованість рівнем життя, а й темпи росту стурбованості: якщо з 1995 р. по 1997 р. стурбованість зросла на 6 % (з 72,2 до 78,5 %), то з 1997 по 1999 р. — майже на 10 % (до 88,1 %).

Інші перелічені проблеми турбують українських громадян набагато менше (з 1995 р. вони мали стійку тенденцію до зниження). Виключенням є лише екологічна проблема, яку буде проаналізовано докладніше.

Проблема злочинності посідає друге місце за рівнем стурбованості громадян після падіння рівня життя людей. Найменше респонденти стурбовані (за спадаючою) проблемою відродження української нації, станом російської мови в Україні та проблемою Криму. Стурбованість стосунками з Росією мають також тенденцію до зниження, проблема безпеки України у 1995 та 1999 р. посідала четверте місце, а у 1997 р. — п'яте.

Екологічна проблема у 1995 р. посідала п'яте місце серед інших проблем за рівнем стурбованості нею громадян, але в 1997–1999 рр. змістилася на третє, що дозволяє зробити висновок, що екологічна проблема, попри зменшення уваги до неї загалом, залишається досить важливою для громадян у порівнянні з іншими проблемами.

Рівень стурбованості екологічною проблемою у період з 1995 по 1999 р. не мав чіткої тенденції до збільшення або зменшення: у 1995 р. цю проблему обрали 19,3 % респондентів, у 1997 р. — 29,7, а у 1999 р. — 20,1 %. Таким чином, протягом досліджуваного періоду рівень занепокоєності населення екологічною проблемою збільшився на 0,8 %. Зважаючи на цей факт, а також враховуючи, що з 1995 р. різко зросла стурбованість рівнем життя, а стурбованість іншими проблемами навпаки зменшилася, можна сказати, що екологічна проблема посідає значне місце у свідомості українських громадян.

Аналізуючи криву стурбованості проблемою екології, звернимо увагу на різке зростання стурбованості цією проблемою у 1997 р. — 29,7 %. У порівнянні з 1995 р. стурбованість проблемами екології зросла на 10,4 %. Таке посилення уваги до екології могло спричинюватись наступними факторами: активізацією діяльності громадських екологічних організацій, поширенням інформації засобами масової інформації, реалізацією державних екологічних програм, зокрема освітніх, а також погіршенням стану здоров'я людей як через зниження якості життя, так і через несприятливий екологічний стан. Однак достовірні висновки про причини зростання уваги до екологічної проблеми у 1997 р. вимагають додаткового ґрунтового аналізу.

Аналіз сукупності респондентів, які обрали екологічну проблему як таку, що турбує їх найбільше, проводився також за соціально-демографічними показниками статі, віку, освіти та регіону проживання.

Жінки більше, ніж чоловіки, стурбовані екологічними проблемами (табл. 1), причому кількість таких жінок зросла порівняно з 1995 р. (серед тих, хто обрав цю проблему як таку, що турбує

* Було опитано у 1995 р. 1500 респондентів, у 1997 р. — 2200, у 1999 р. — 1600.

Таблиця 1

**Розподіл за статтю респондентів,
які з проблем, що турбують їх найбільше,
обрали екологічну**

Рік	Чоловік	Жінка	Разом
1995	117 39,5 % 17,5 %	179 60,5 % 20,7 %	296 100 % 19,3 %
1997	223 35,3 % 27,1 %	409 64,7 % 31,3 %	632 100 % 29,7 %
1999	112 35,2 % 16,5 %	206 64,8 % 22,9 %	318 100 % 20,2 %

його/її найбільше, у 1995 р. було 60,5 % жінок, у 1997 р. — 64,7, а у 1999 р. — 64,8 %). Частка чоловіків, стурбованих екологією, відповідно зменшилася.

Молодь (16–30 років) та особи середнього віку (31–45) більше стурбовані екологічною проблемою, аніж люди старшого віку (46–61 років). Так, у 1999 р. екологічною проблемою переймалися 38,1 % осіб віком 16–30 років, 31,4 % — віком 31–45 років, 20,1 % — віком 46–60 років та 10,4 % — від 61 року і старше (табл. 2).

За останні п'ять років вік осіб, зацікавлених проблемою екології, зменшився: якщо серед осіб 16–30 років у 1995 р. стурбованих екологічною проблемою було 25,4 %, у 1999 р. — 28,9, серед осіб віком 31–45 років — 22,3 та 22,6 % відповідно, то серед осіб старшого віку кількість стурбованих екологічною проблемою зменшилася з

Таблиця 2

**Розподіл за віком респондентів,
які з проблем, що турбують їх найбільше,
обрали екологічну**

Рік	Групи за віком, років				Разом
	16–30	31–45	46–60	61+	
1995	81 27,4 % 25,4 %	103 34,8 % 22,3 %	66 22,3 % 17,9 %	46 15,5 % 12,1 %	296 100 % 19,3 %
1997	172 27,2 % 36,1 %	211 33,4 % 35,8 %	149 23,6 % 29,9 %	100 15,8 % 17,7 %	632 100 % 29,7 %
1999	121 38,1 % 28,9 %	100 31,4 % 22,6 %	64 20,1 % 17,7 %	33 10,4 % 9,3 %	318 100 % 20,2 %

17,9 до 17,7 % у віковій групі 46–60 років та з 12,1 до 9,3 % у групі від 60 років і старше.

За результатами дослідження 1999 року 39,4 % тих, хто відповів, що вони стурбовані екологічними проблемами, мали середню спеціальну освіту, 26,5 % — середню освіту, 22,1 % — вищу. Неповну середню освіту та освіту менше 7 класів мали відповідно 9,5 та 2,5 % респондентів (табл. 3).

Таблиця 3

**Розподіл за освітою респондентів,
які з проблем, що турбують їх найбільше,
обрали екологічну**

Рік	Менше 7 класів	Неповна середня	Середня	Середня спеціальна	Вища	Разом
1995	38 12,8 % 15,6 %	38 12,8 % 18,1 %	87 29,4 % 18,3 %	76 25,7 % 22,6 %	57 19,3 % 21,9 %	296 100 % 19,4 %
1997	41 6,5 % 15,5 %	60 9,5 % 18,9 %	164 26,0 % 32,7 %	211 33,5 % 33,4 %	154 24,4 % 37,7 %	630 100 % 29,6 %
1999	8 2,5 % 5,9 %	30 9,5 % 13,3 %	84 26,5 % 20,2 %	125 39,4 % 24,5 %	70 22,1 % 24,4 %	317 100 % 20,1 %

Аналізуючи зміни у ставленні до проблем екології порівняно з 1995 р., можна зробити висновок, що особи з освітою менше 7 класів та неповною середньою освітою стали менше турбуватися екологічними проблемами. Натомість серед осіб з більш високими рівнями освіти стурбованість станом довкілля зростає. Так, якщо у 1995 р. серед осіб із середньою освітою цією проблемою були стурбовані 18,3 %, то у 1999 р. — 20,2 %. Для осіб із середньою спеціальною освітою цей показник збільшився з 22,6 до 24,5 %, для осіб з вищою — з 21,9 до 24,4 %.

Аналіз відмінностей у ставленні до екологічної проблеми залежно від регіону засвідчив, що з 1995 р. у західному та західно-центральному регіонах України стурбованість екологічними проблемами зменшилася, а в південному, східно-центральному та східному регіонах — збільшилася. Якщо у західному та західно-центральному регіонах у 1995 р. рівень стурбованості станом довкілля складав відповідно 24,6 та 29,1 % загальної кількості респондентів, що проживають у цьому регіоні, то у 1999 р. ці показники зменшилися відповідно до 20,9 та 26,3 % (табл. 4). У південному регіоні стурбованість станом довкілля є най-

Таблиця 4

Розподіл за регіонами респондентів, які з проблем, що турбують їх найбільше, обрали екологічну

Рік	Західний	Західно-центральний	Південний	Східно-центральний	Східний	Разом
1995	75	106	38	43	34	296
	25,3 %	35,8 %	12,8 %	14,5 %	11,5 %	100 %
	24,6 %	29,1 %	14,0 %	16,7 %	10,2 %	19,3 %
1997	113	203	84	127	105	632
	17,9 %	32,1 %	13,3 %	20,1 %	16,6 %	100 %
	27,8 %	40,9 %	20,8 %	36,0 %	22,3 %	29,7 %
1999	62	103	50	58	43	316
	19,6 %	32,6 %	15,8 %	18,4 %	13,6 %	100 %
	20,9 %	26,3 %	16,2 %	22,4 %	13,4 %	20,1 %

нижчою, однак порівняно з 1995 р. відсоток стурбованих екологічною проблемою у цьому регіоні зріс з 14,0 до 16,2 %. У східно-центральному та

східному регіонах з 1995 р. відсоток стурбованих станом довкілля зріс з 16,7 та 10,2 % відповідно до 22,4 та 13,4 %.

До певної міри є незрозумілим, чому серед жителів несприятливого в екологічному плані східного регіону малий відсоток тих, хто переймається проблемами навколишнього середовища. Однак, якщо взяти до уваги, що наразі цей промислово розвинений регіон перебуває у складному економічному становищі, а також те, що більшість населення регіону представлена росіянами та російськомовними українцями, можна зробити висновки, що екологічна проблема втрачає для них свою актуальність на тлі інших, не менш важливих проблем, що частково підтверджують дані, наведені у табл. 5. Так, жителів східного регіону більше за інших хвилює стан російської мови в Україні (4,4 %) та відносини з Росією (12,8 %), найменше — проблеми відродження української нації (1,6 %), безпеки України (7,5 %), злочинності (26,5 %).

Таблиця 5

Розподіл за регіонами ставлення громадян України до окремих соціально-економічних та політичних проблем (за даними дослідження у 1999 р.)

Проблеми	Західний	Західно-центральний	Південний	Східно-центральний	Східний	Разом
Рівень життя людей	265	341	255	240	288	1389
	89,5 %	87,2 %	82,5 %	92,3 %	89,7 %	88,1 %
	19,1 %	24,6 %	18,4 %	17,3 %	20,7 %	100 %
Злочинність	111	164	95	126	85	581
	37,4 %	41,9 %	30,7 %	48,6 %	26,5 %	36,8 %
	19,1 %	28,2 %	16,4 %	21,7 %	14,6 %	100 %
Відносини з Росією	12	25	29	28	41	135
	4,0 %	6,4 %	9,4 %	10,8 %	12,8 %	8,6 %
	8,9 %	18,5 %	21,5 %	20,7 %	30,4 %	100 %
Безпека України	49	37	23	27	24	160
	16,5 %	9,5 %	7,5 %	10,4 %	7,5 %	10,2 %
	30,6 %	23,1 %	14,4 %	16,9 %	15,0 %	100 %
Екологічні	62	103	50	58	43	316
	20,9 %	26,3 %	16,2 %	22,4 %	13,4 %	20,1 %
	19,6 %	32,6 %	15,8 %	18,4 %	13,6 %	100 %
Відродження української нації	22	14	3	15	5	59
	7,4 %	3,6 %	1,0 %	5,8 %	1,6 %	3,7 %
	37,3 %	23,7 %	5,1 %	25,4 %	8,5 %	100 %
Стан російської мови в Україні	5	5	7	3	14	34
	1,7 %	1,3 %	2,3 %	1,2 %	4,4 %	2,2 %
	14,7 %	14,7 %	20,6 %	8,8 %	41,2 %	100 %
Проблеми Криму	1	5	11	1	2	20
	0,3 %	1,3 %	3,6 %	0,4 %	0,6 %	1,3 %
	5,0 %	25,0 %	55,0 %	5,0 %	10,0 %	100 %

Ці результати дають змогу дійти висновку, що рівень стурбованості жителів окремого регіону тією чи іншою проблемою значною мірою залежить від територіального розташування регіону та мовно-національної належності його жителів. В першу чергу це стосується проблеми відродження української нації, стану російської мови в Україні та відносин з Росією. Таким чином, за результатами лонгітюдного дослідження ставлення громадян України до актуальних соціально-політичних та економічних проблем можна зробити наступні висновки.

На рівні стурбованості громадян екологічними проблемами значною мірою позначається соціально-політичне та економічне становище у країні, зокрема рівень життя людей. Тому аналіз ставлення до окремої проблеми, яку респондент обирає поміж інших як таку, що турбує його найбільше, необхідно проводити комплексно, з урахуванням вибору респондентами інших, альтернативних варіантів відповіді.

Рівень стурбованості станом докільця залежить від таких соціально-демографічних показників, як стать, вік, освіта та регіон проживання. Представники різних освітніх та вікових груп, а також жителі різних регіонів по-різному визначають важливість екологічної проблеми у порівнянні з іншими проблемами. Молодь та особи середнього віку більше стурбовані проблемами докільця, аніж представники старшого віку. Так само більш уважне ставлення до екології при-

таманне особам з вищими рівнями освіти та жінкам.

Серед жителів екологічно неблагополучних регіонів з розвинутою промисловою інфраструктурою (східного, східно-центрального) зростає частка стурбованих екологічними проблемами, однак вона залишається відносно низькою для східного регіону.

Отже, реалізація освітніх екологічних програм, підтримка громадських екологічних організацій з боку державних органів влади, забезпечення громадськості достовірною інформацією про стан довкілля, його елементів в сукупності з дієвими заходами щодо підвищення життєвого рівня громадян забезпечать залучення більш широких кіл громадськості до розв'язання проблем екології та підвищення рівня екологічної свідомості громадян. Це стане наступним кроком до побудови демократичного суспільства та забезпечення його гармонійної взаємодії з навколишнім середовищем.

Література

1. *Квартальні передбачення*. — Міжнар. центр перспективних досліджень, 2000, 10 січ.
2. *Платонов Г. В.* Диалектика взаимодействия общества и природы. — М.: Изд-во МГУ, 1989. — 189 с.
3. *Споживчі настрої*. — GFK-USM / Міжнар. центр перспективних досліджень, 2000, лип.

The analysis of differences in attitudes of people to environmental problems comparing with other social, economical and political problems is conducted. The article includes description of tendencies of changes in respondents' attitudes to ecological problems. In addition, differences in attitudes to environmental problem by social and demographic indexes of age, sex, education and region are analyzed.